

Glosak
ANJEL LERTXUNDI

**MARTIN
UGALDE**

MARTIN UGALDE

Andoaingo Udalak,
esker onez,
liburu hau eskaintzen dio
idazle eta kazetari andoaindarrari,
IX Rikardo Arregi
Kazetaritza Sariaren
Ohorezko Aipamenaren osagarri

Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailordetzak diruz lagundutako argitalpena.

Argitaratzailea: Andoingo Udala
Euskararen Normalkuntzarako Lansaila

© "Martin Ugalde: leialtasun baten historia" glosena: Anjel Lertxundi
© Argitaraldi honena: Andoingo Udala
Azala, diseinua eta maketazioa: Junkal Motxaile
Argitaraldiaren ardura: Alberdania, S.L.
ISBN: 84-921732-1-1
Lege Gordailua: S.S. 680/97
Inprimatzailea: Itxaropena, S.A.
Liburu honen lehen argitaraldia 1.750 alekoa izan da.

Ohorezko aipamena

Ondorengo testua 96/97ko Rikardo Arregi Kazetaritza Sariaren Epaimahaiak hartutako Azken Erabakiaren zati bat da.

IX. Rikardo Arregi Kazetaritza Sariko epaimahaiak, hainbat aukera aztertu eta gero, ahobatez erabaki du aurtengo *Ohorezko Aipamena* Martin Ugalde jaunari egitea.

Rikardo Arregi Kazetaritza Sariaren baitan orain arte bi urtetan egin izan da ohorezko aipamena. Lehen urtean egin zen lehenbizikoa, 1989an alegia, eta zazpi urte geroago, iaz, bigarrena. "*Euskalduna/Herria*" aldizkariarentzako izan zen lehenengoa. Bigarrena berriz, iazkoa, 1936an piztutako gerra zibilaren garaiko eta aurreko euskal kazetariei egin zitzaien.

Aipatutako bi kasuotan euskal kazetaritzaren iragana eta etorkizuna uztartu nahi izan zituzten Epaimahaiak eta Andoingo Udalak. Eta ez dago esan beharrik arrazoi hori bera dela aurtengo erabakiaren zutoin sendoenetakoa.

Nolanahi ere, Martin Ugalde jaunari *Ohorezko Aipamena* egiteko erabakia hartzeko orduan baliatu eta azterturiko pisuzko irizpide eta arrazoi ugarien artean, hiru azpimarratu nahi lituzke epaimahaiak:

1.- Erbestean nahiz Euskal Herriratu ondoren, Martin Ugaldere kazetari-senak lekuan lekuko izaten jakin du.

2.- Martin Ugalde aitzindari izan da euskal kazetaritzaren profesionaltasun-bidean: euskal kazetaritzak egitura iraunkorrek behar zituela ikusirik, eskergarria da langintza horri eskaini dion ahalegina.

3.- Martin Ugaldetik garai bateko euskal kazetaritzaren ekarria eta gaurko kazetaritza berriaren premiak uztartu ditu, ekimen eraginkor eta doan batez.

Andoainen, mila bederatziehun eta laurogeita hamazazpiko ekainaren hogeita zortzian.

IX. Rikardo Arregi Kazetaritza Sariko epaimahaia

Mahaiburua
Jose Antonio Pérez Gabarain
Andoingo Alkatea

Mahaikideak
Miren Azkarate, Allande Boutin, Anjel Lertxundi, Koldo Ordozgoiti, Iñaki Zabaleta

Idazkaria
Patxi Baztarrika

MARTIN UGALDE:
LEIALTASUN BATEN HISTORIA

GLOSAK

Anjel Lertxundi

Askatasuna

"Denon askatasunak egiten gaitu libre", idatzi du Martin Ugaldek bere oroitzapenen lerro-bazterren batean.

Amerika eta euskaldunak liburu-sailerako prestatu zuen bere oroitzapen autobiografikoen testuak, berriz, "En busca de una patria en libertad" du izenburua: *bilaketaz* uztarturiko *aberria* eta *askatasuna* hitzen arragoan zaildutako konpromezuak egin du Martin Ugalde gizon aske. Eta gizon askea ez da mututu, isiltasunak erosotasuna besterik ez zekarkion garaietan. Ez da hainbeste urtetako militantziaren loturetara lotu, bere uste eta iritziekiko leialtasunak hala eskatu dionean. Ez du ez literaturan ez euskalgintzan ez bizitzan etsi, ezta jenderik gehienak lanaz eta konpromezuaz beste egiten duen adinera heldutakoan ere.

Gaizkitik begiratzeko errebeldia eta barne-muinetako ontasuna: horra trenpuzko gizon aske baten bi oinak bizitzaren biderako.

Azaroak hamaika, San Martin eguna...

1921. urteko azaroak hamaikan jaio zen Ugaldetarren seme zaharrena. Eguraldi onaren sasoiari eta negu-horniketa elikagarriak egiteko tenorean. San Martin egunez.

Eriari eraztuna nola, hala dagokio egunak ekarritako santu-izena jaioberriari. Martin. Euskal usadio, tradizio eta mito askori bizitza ematen dion izena. Sentimendu erlijioso sakoneko familia batean jaioa izaki, izen bereko santuari egozten zaion pasadizo hagiografikorik ezagunenari erreparatuko bagenio (santuak, artean soldadu zelarik, bere kaparen erdia hotzez sorgortutako eskale bati eman zionekoari), Martin Ugalde jaioberriak bizitza osoan erakutsiko duen eskuzabaltasunaren iragarpentzat hartuko genuke izena.

Buruntza hartu dute.

"– Nora hoa?

"– Iruna; goazemak!

"– Zer egin behar duk hik Irunen?

"– Zer? ... Hara!

"Eta txori aurpegi hark eskupeta bat erakutsi zidan, jostailu bat balitz bezala: «Mendira niak, goazen...».

"Egia esan, beldurtu egin nintzen: «Nik ez diat, ordea, hik bezala eskupetarik»...

"– Joan hadi Herriko Etxera, eta hau bezalako bat emango ditek.

"Orduantxe bertan aita gogoratu zitzaidan. Faxistek Buruntza hartu bazuten, non ote zen gure aita?

"Bere bila hasi nintzen plazan.

"Ez zen inondik ageri.

"Iluntzen ari zen.

"Kamioi batetik nire izena irten zen berriz. Anjelito bazihoan, bere eskupeta handi hura eskuan zeramala.

"Egia esan, inbidia pixka bat sortu zitzaidan barrenean.

"Eta beldurti bat ote nintzen kezka jaio zitzaidan barrenean".

(*Gizerailtza* ipuinetik)

Martin Ugaldek hamalau urte zituela sortu zen gerratea. Hasiera batean, Ugaldek berak aitortzen duenez, jolasa iruditu zitzaion egoera hura –eskolarik ez, etxean ere lanik ez, eskupetaren bat ganbarako zokoren batean koipeztu eta lustratu berri...–, baina Andoaingo lehenengo hilketak sastakoan erakutsi zion egoeraren benetako aurpegi beldurgarria. Esperientzia hori du kontagai *Iltzalleak* ipuin liburuiko *Gizerailtza* narrazioak.

Aita gerran zebilen ordurako ("Faxistek Buruntza hartu bazuten, non ote zen gure aita?"), eta ama eta bi semeek, Andoain utzirik, Hernanira jo zuten lehendabizi, Donostiara gero, faxisten ihesi beti. Donostia erortzear, Zarautza alde egin zuten, eta handik Mundakara. Bilbon amaitu zuten Martinek berak "nire familiaren lehen errosarioa" deitzen duena. Aitaren noizean behingo berriak jasotzen zituzten. Bere Smith pistola handiaz eta mendiz mendi irudikatzen zuen Martin gazteak. "Egia esan, inbidia pixka bat sortu zitzaidan barrenean".

Bilboko akademia batean hasi zen zerbait ikastekotan, baina han ere ez zen bakerik, gerraren hondamendi psikologikoak harturik zeuzkan guztien bihotz-zokoak. Etsaiak Bilbo bonbardeatzen hasi zirenerako, aita agertu zitzaien. Bi anaiak handik atera behar zirela. Ingalaterrako bidea agorturik zegoenez, Errusiakoa gelditzen zen. Zalantza askoren ondoren, Joseba, anai gazteena, bidali zuten hara.

Bilbo erortzeko hartan, berriro ihesari eman, eta Santanderrera jo zuten amak eta Martinek, ordurako aita gerrara itzulia baitzen. Santanderreko portuan noiz untziratuko zain egon eta gero, *New Castle* itsasuntzia hartu, eta Frantziara pasatu ziren ama-semeak. Untziratu aurretik, ordea, bi eskutitz jaso zituzten batera samartsu: anaiarena zen bata, Errusiatik; aitaren berri ematen zuen bigarrenak, Euskadiko Gobernutik igorriak. Ongi omen ziren biak. Aita Katalunian eta onik zebilela jakin zuenean, amak, Euskal Gobernuak Donibane Garazin zeukan egotetxean Martin utzi eta gero, hara jo zuen.

Sakabanaturik zeuden senideak, harria botatzen zaion haritz abartsuko txoriak izuturik hegabanatzen diren bezala.

Doan

Haur-jolasen buila udaberritsua sentitzen da Andoaingo kalez kale, bazterrik bazter. Zortzi urte doiko mutil koskor bat, ordea, etxeko sukaldean ari da, lapitzaren punta ezpain-artean busti, eta idazlan baten tajukera urdurian. Oraindik ez daki barnetik darion idazteko plazer dohainak bere lehendabiziko saria jasoko duela bertako euskaltzale talde batek Manuel Larramendiren omenez antolaturiko lehiaketan.

Bilbon gertatzen da hurrengo eszena. Aita frontean da. Ama, bi semeak eskutik heldurik, Bilbora heldu da, eta ezagun batzuren etxean hartu du ostatu. Albiste gero eta trajikoagoen izuak luzatu egiten ditu gauak, eta egunak laburtu ez. Martin bere baitara bildu da barrengo ezinegona arintze aldera. Ipuinari oniritzia eman dionean, Bartzelonara bidali du, eta handik egun batzuetara idaztea zer den ez dakien batek nekez uler dezakeen bere-biziko poza hartu du kioskora joan, eta *Pulgarcito* aldizkariak ipuina argitaratu diola konturatu denean. Begiak galtzen zaizkio letrari letra osatutako hitzetan, hitzen hariak jositako lerroetan, lerroen beltzak edertutako paper zurietan...

Ordurako neurri gabe maite ditu liburuak. Haurtzaroari agur esan orduko, Martin Ugalderen ametsak ez dira bere adinkideenak: Salgari edo Victor Hugo ditu idolo, haiek bezala idaztea amets...

Martin Ugaldek, etxean ez bezala txalotu baitute atzerrian, maiz atera du arrangura: gure herria ez da bokazio artistikoak estimatu zale. Literatura izan da, bestalde, gure arteen errepublikako ahaterik itsusiena. Eta ber-bertako ahateak, bere hizkuntzarekiko itsusi-ustez jota, inguruko hegazti handien txinta ozenagoa imitatu du mendez mende...

Egia ez da kaxa bat

"Idazlearen lana egia esatea da", zioen Graham Greenek. "Askatasunik gabe ez dago egiarik", André Mauroisek. Idazteaz ari ginen batean Martin Ugaldek solasaldira ekarritako aipuak dira biak.

Gauza jakina da: idazleek eta kazetariak duten betebeharra ez da samurra. Objektibitatearekin nahasten da sarritan egia. Ez dira, ordea, gauza bera. Egia kazetariaren lanaren helburua (objektua) da, eta arrazoi du Graham Greenek, idazlearen lana egia esatea baita. Objektibitatea, aldiz, kazetariaren begiradaren (subjetoak harturiko talaiaren) enfoke ahalik gardenena lortzea da, eta arrazoia du André Mauroisek ere, ez baitago askatasunik gabeko egiarik.

Hargatik, bada, egia deskribatzea ezinezkoa dela dioen ustea, objektibitatea gordetzea ere ezinezkoa omen dela dioen ustearen anaia bikia.

Zailtasun bikoitz hori azpimarratzeko, Martin Ugaldek kaxa baten adibidea baliatu izan du egia buruzko bere jarrera agertzeko:

"Egia ez da kaxa.

"Kaxa batek hamabi ertz eta sei aurpegi ditu; bista duenak begiz erraz ikusiko dizkio kajari itxura eta kolorea. Hala ere, kaxa simple hau ez dute gizon guztiek (horretara ahaleginduta ere) toki berdin-berdinetik begizatuko eta itxura ber-berekoa ikusiko, ezin baitira garai berean toki ber-berean egon; eta itxuraz-beste ere: argiak alde guztiak berdin argitzen ez dituelako eta gizonaren begiak berak ere maiz daltonismo-gaitz horrek jota daudelako, begi guztiek ez dute kaxaren kolorea modu berean sumatzen.

"Ikusten dugunez, kaxa bat bezain sinplea balitz ere, ez genuke egia denok berdin ezagutuko (...).

"Egiak ez du berez gorputzik eta itxurarik, ez du margorik; ezin dugu bistaz ikusi; egia osatuko liguketen egia-gaiak askotan falta zaizkigu, eta bildu ditugula uste dugunean ere arrazoiz (giza arrazoiz), sentipenez, irudimenez, suma-bidez, ikusi eta

pisatu behar ditugu, eta badakigu gure suma-bideak zein irudikorrek diren, eta gure arrazoiak zein etorkorrek eta geurekorrek izaten diren; bai besteenak eta baita *geureak* ere!".

Erbestea

"...es la cara de la inmigración, si la inmigración tiene en verdad alguna cara definida; una cara que se parece como un hermano gemelo a otro a la del pueblo venezolano que sufre y trabaja.

"Y entre tanto inmigrante de compleja motivación, hay también en Venezuela una cara de muy definida trayectoria y merecedora del mejor respaldo: la de los exilados políticos. El grupo de los hombres que, por haber sido expresión de conciencia cívica en el pueblo que tuvieron que abandonar, ha demostrado hacia el país que los acogió tan noblemente una responsabilidad y un respeto ejemplares. Seguramente los venezolanos que están regresando ahora de un duro exilio sabrán medir en toda su hondura el dolor y la entereza que amasa un largo destierro.

"Hombres de hasta veinte años de exilio íntegro tienen que ser buenos ciudadanos; siembra honrada en cualquier país donde hayan rendido su faena de hombres".

Martin Ugaldek artean hamartsu urte zeramatzan Venezuelan *Cuando los peces mueren de sed* erreportaia-bildumako aitzin-hitz horiek idatzi zituen.

Eta hogeita bi egun zituen, inmigrazioaren *compleja motivación* hori hausnargai, jakina baita hainbeste urtetako erbeste gizalegetsua daramatenak, edonon daudelarik ere, hiritar zintzoak izan ohi direla...

"Erritar"

Martin Ugalde ez da aurpegia ezkutatzale izan, eta hala ere *Erritar* seudonimoa baliatu zuen Venezuelan *Eusko-Gaztedi* aldizkariko euskarazko lanak izenpetzeko. Bere izena baliatzen zuen, ordea, gaztelaniazkoetan. Hona Ugaldek berak dioena, jokabide bitxiaren zergatia argitze aldera:

"Zergatik ez nuen hasiera hartan nire izenez sinatu? Ez dakit ziur. Nire lantxoan ortografia pobreaken susmoa egongo zen gertuen, seguruaski".

Bigarren hizkuntzaren seme eta geurearen umezurtz egin gintuzten garai ilun haietako trauma kolektiboaren lekukotasun erdi lotsatua...

Eskaintzak

Azken belaunaldietako idazleek ez dute beren liburuetako kortesia-orrialdean eskaintzak idazteko gogo berezirik erakusten. *Demodé irizten* diotelako seguru asko. Martin Ugaldek, ordea, ohikoa izan du kortesiazko detailtxo hori, bizitzaren kale-

kantoietan familiarekin, adiskideekin, aberkideekin egin dituen zor ugarien aitorpen gisa:

* Anamariri, berak euskeraz ikasi eta gure seme-alabak sehaskatik euskaldun egiten lagundu didalako maitasunarekin (*Umeentzako kontuak*)

* A los exiliados vascos que llegaron a Venezuela hace 25 años, y a Miren Ainara, mi hija, que acaba de nacer aquí (*Las manos grandes de la niebla*)

* Agirre Lehendakari bikainari, eta berak bezala bizia Aberriari eskaini dioten euskotar guztiei (*Iltzalleak*)

* A Miren Itxaso, que tiene un año, a Unai Ona, que ha cumplido dos, y a Anamari, que me los ha traído (*La semilla vieja*)

* Etxaniztar Nemesio apaiz-gizon beldurgeari (*Ama gaxo dago*)

* Al jesuíta andoaindarra Manuel de Larramendi, Aita Manuel, en el segundo centenario de su muerte (*Unamuno y el vascuence*)

* Herrikoitasunean anaia sentitzen dudan Iñaki Zabala Sarriari (*Itsasoa ur-bazter luzea da*)

* A don Justo de Zabala, quien supo ser hombre en la fortuna y en la adversidad, con admiración (*Hablando con los vascos*)

* Nire euskara literarioaren aingeru goardakoa izen den Xalbador Garmendiari bihotz betez (*Bihotza golkoan*)

Eskola inprobisatu bat

Gerraren azken arnasaldietan Martinen aitak, Asturiasko Musel portutik untzi txiki batean ihes eginik, Bartzelonara alde egin ahal izan zuen, eta han elkartu zitzaion emaztea. Martin, bitartean, Donibane Lohizunen gelditu zen, bere ikasketak egiten, eskola *inprobisatu* baina eder askoan, Joxemiel Barandiaran, Adrian Ugarte, Jhon Zabalo (*Txiki* marrazkilaria), Andoni Arozena edo Agustin Zumalabe matematikaria bezalako irakasle-koadrila baten fortuna gozatu ahal izan baitzuen...

Eskutik harturik, zapiak airean...

Gerraren azken hondarrak. Polizia frankistak Martinen ama atxilotu zuen Bartzelonan, eta Andoaina ekarri. Martinen aitak, Kataluniatik alde eginik, Ipar Euskalerrira jo zuen. Seme zaharrenarekin elkartu zen han. Seme gazteenak Errusian segitzen zuen. Ez bizibide ez lasaibide, egoera larria zen familiarentzat.

Orduko *bizkorrak* Argentinara eta Mexikora joaten ziren, Venezuela orduan, 1939an, herri pobrea baitzen. Adiskideren batek, ordea, Venezuelara joateko aukera agertu zion Martinen aitari. Hark ez omen zekien Venezuela non zegoenik ere, eta, etorkizuna beltza izanagatik ere beltzagoa zuenez oraina, harako aukerari heldu behar izan zion.

Venezuelara alde egin aurretik, seme zaharrena eskutik harturik, Biriaturaino joan zen, emaztea, ordurako mugaz beste aldean baitzegoen, agurtzeko.

Distantziak distantzia eta mugak muga, senideek agur esaten zioten behin eta berriro elkarri, painueloak airean astindurik, harik eta karabineroak eta guardia zibilak agertu ziren arte. Aita-semeeek ezin Hendaia aldera joan beste deusik egin, guardia zibilek emakumea bultza eginez eta ibiltzeko esanez Irun aldera zeramaten bitartean!

Eszena haren lekuko izana eta guardia zibilenganako bere jarrera lotzen ditu orain Martinek ironiaren mingostasunez:

– Ikusten duzunez, hara nolako maitasunak datozkidan guardia zibilengandik: lau senide eta lau guruzbide, munduko lau kalbario aldapatsuetan, aita Venezuelara joan zitzaigunean!

Euskara batua

Euskal Herrira itzuli, eta berehala ezagutarazi zigun Martin Ugaldek bere kazetari-sena. Euskaldungoa liskartuta zebilen euskara batua zela-eta H letraren inguruan. Euskaltzaleen arteko giroa liskartsua zen, hitzezko eraso eta irainak etengabeak, eta batasunaren auziak arrunt gaindituak zituen eztabaida zientifiko baten mugak oro, euskaldunon arteko gatazka sozial bihurtzeraino. Ugalde kezkatuta zegoen, eta *Zeruko Argian* argitaratutako "Gure semaforoaren argiak piztu bitez" artikulua dugu horren lekuko. Ez zitzaion, ordea, arriskuaz ohartaraztea aski iruditzen, eta, zezenari adarretatik oraturik, eztabaida hartako zortzi protagonista elkarrizketatu zituen: Manuel Lekuona, Juan San Martin, Lino Akesolo, Jose Mari Satrustegi, Damaso Intza, Xabier Kintana, Piarres Lafitte eta Koldo Mitxelena. Euskal Herriari buruzko ikuspegi anitza aldarrikatu zuen Ugaldek elkarrizketatuak hautatzerakoan :

"Aukeratutako sei-zortzi gizonen artean mugaz haranzko eta honanzkoak izango dira; h- ez honuntz eta haruntz daudenak ere bai; batzuek besteak baino radikalagoak; denok osatzen baitugu gure herri hau".

Martin Ugaldek bazuen, jakina, auziari buruzko bere jarrera, eta, lanari ekin aurretik, bere talaia argitu nahi izan zuen arestian aipatutako "Gure semaforoaren..." artikulua hartan:

"Nik egi borobil bat aitortu nahi dut emen: nere ustez, delako H honek orain arte euskerari on baiño kalte gehiago egin diola, ta aurrera ere gaur euskeraz egiten dun erriari ta datozen ume euskeldunei ez diela erreztasun bat ere erantsiko".

"Baiña, ala ere, euskera batu behar ba dugu, H hori erabiltzen duten euskaldunen hamarretatik bat hartzea ez zait pekatu iruditzen; amarretatik amar artzea bai, setakeri-pekatu aundia da gaiñera; baiñan amarretatik bat, ez; bi asmoen batasuna egiteko, baten legea onartu baiño bi legeak neurritz bat egitea zuzenagoa da. Noski, erabaki hoiek ezin ditugu euskeldun txek gerez artu; ta hori ikusirik, nik gure izkuntzaren gordelari direnen iritzia onartuko dut".

Martin Ugaldek bazuen, batasunaren auziaz landa, bere kazetari-jarrera ere, eta ez zion, ezergatik ere, uko egingo:

"Elkarrizketa hauetan nik, eta neure eskubide osoz, eta neure izenean, eman diot elkar-hizketari nire ezinbesteko eta beharrezko kutsua; nola ez?; askori luzeegiak eta harroegiak iruditu zaizkie nire galdera-bideak; gerta litekeena da, ez dut horrelakorik

ukatzen; halare, erantzulea motibatu beharrean aurkitzen da periodista inora iritsiko bada: bestela h-aldeko lau kurpil, eta h-aurkako beste lau kurpil ekarriko nituen elkarhizketa horietara. Nola nahi, nik nereak neure izenarekin esan ditut, beti ohi dudan bezala, eta inorenik ez dut txikitu, ez puztu, eta, bestalde, berean uzten ahalegindu naiz; lanak agertu aurretik erantzule bakoitzak osorik ikusi eta baieztatu ditu. Gehiago ezin egin izandu dut auzi larri eta minkor honetan".

Orduko euskaldungoak oraindik ere gogoan duen elkarrizketa-sail garrantzitsua izan zen hura, etekin handia ekarri baitzuen giroa bere beharrezko eztabaida-mailan jartze aldera. Langintza horretan, salatu ere salatu zuen Martin Ugaldek hizkuntzalari honi edo euskaltzale horri eskaintzen zitzaizkion gehiegizko itzala eta begiramena, eztabaida inolako onik gabeko mitomania eta pertsonalismoetara eraman nahi antzua:

"Ez genituzke pertsonak berez on edo txartzat itsu-itsuan hartu behar; beren asmo-esanak eta beren eginkizunak, bakoitza bere garaian aztertuz baizik; gizon on batek egin lezake huts behin eta ehun aldiz, eta utsak utsak direla aitortu behar; eta bestaldetik, gizonak, nor nahi dela, txalogarririk egiten badu, txalo! norbait lotzea errazagoa da, auzi bakoitza aztertzen jarri eta iritzia gizonki azaltzea baino".

Lan hark ekarri zion oinaze eta desgusturik ere:

"Ni, heldu berria eta mundu honetan eskarmentu gabekoa, hasi nintzen gauzak idatziz argitu nahian, batekoei eta bestekoei elkarrizketa luze batzuk eginaz, baina kaskarreko eta iraina franko jaso ondoren, pentsatzen hasi nintzen H berekin zuen erdara hutsean jarraituko ote nuen; hor zegoen aspaldiko gure batasuna egina! Hala ere, nire euskal kontzientziak instituzioaren bidea hartzera eragin ninduen, eta aurrera jarraitu nion, *Zeruko Argiaren* bitartez, Euskaltzaindiari.

"Eta ez dut damurik".

Azkeneko hitzetan nabarmentzen dugunez, Martin Ugaldere iritziak ez datoz guztiz bat lanari ekin aurretik eta lana bukatu ondoren: jarrera intelektual irekiaren malgutasunari esker, kazetariak ere ikusi eta ikasi egin du bidean (hasierako kezkarri ondorengo disziplina nagusitu zaio), bere buruarekiko zintzotasuna baitu idazleak irakurlearekin ere zintzo izateko modu bakarra.

Franco bizi den artean...

Bretagne itsasuntzia Bordeleko portutik irten zen. Hainbat erbesteratu, tartean Martinen aita, zeraman Venezuelarantz. 1939ngo abuztuak 26a zen. Handik bost egunetara doi, Alemaniak Polonia hartu zuen. Frantziak eta Erresuma Batuak ez zuten Alemaniari gerra deklaratu beste biderik izan.

Aita Venezuelarako bidean, Martinek ezagutzen zuen urpekari alemanen arriskua, baina aitarekin noiz elkartuko amets eginez egiten zion aurre izuari. Aita untziratu eta hiruzpalau astetara, ordea, komunikabide frantsesek *Bretagne* untziaren hondoraketa zuten albiste. Ez zegoen, bada, aita agertzeko esperantzarik, inolako miraritarako itxaropenik. Handik egun batzuetara, ordea, Martinek postal bat jaso zuen argazki sepia batez: *Bretagne* untzia ikusten zen bertan Venezuelako La Guaira portutik irteten.

Bihotza golkoan, postalaren atzeko aldeari begiratu zion Martinek. Aitaren letra kaligrafiko dotorea ezagutu zuen:

Seme maitea...

Venezuelatik zetorrela, eta ez haranzkoan, hondoratu zuten *Bretagne* untzia!

Behin eta berriro irakurri zuen postala. Bidaiaren berri laburrak. Caracastarren albiste. Eta zintzo portatzeko aholkua.

Laster arte.

Hitzik ez, ordea, handik urte batzuetara Martini kontatu ziotenaz: Venezuelako La Guaira portura iritsirik, belaunikatu eta hango lurrari musu ematea izan omen zen Martinen aitak hartutako lehendabiziko lana:

– Franco bizi den artean ez nauk itzuliko –esan omen zien gero exodokideei.

Hitza bete zuen.

– Nire herrira etorri naizenean, garbi dakust herri hau ez dela lehengoa. Francok guztian irabazi digu –egin zuen lanturu Martinek Euskal Herrira itzuli orduko.

Gero, abailduraren aurka errebelaturik, euskalgintzari ekin zion, Francok guztian irabaz ez zezan.

Handik pixka batera gurasoak ekarri zituen, hiltzeko "etorreraren zain baleude bezala" bizi omen ziren eta Venezuelen. Itzuli eta hilabete t'erdira berdindu zuen euskal lurrak Martinen aita. Urte batzuk gehiago egin zituen amak Ugaldetarren Hondarribiako etxean.

Gramatika

"Gramatikarekin idazten ari bazara, ez duzu inoiz gauza berririk esango. Gramatika ezagutzen duzun neurrian, gramatika hori puskatu beharrean aurkitzen zara".

Idazle-senak eragindako aitopena, bide ibilietatik ihesi eta bide ibilezinetatik urruti, urruti, urruti...

Hego Amerikako literaturaren eztanda

"Espainiak ez zuen lortu Hegoamerikaren era bateko konkistarik, ez baitzuen haien arimarik harrapatu. Herri bat konkistatzeko arima harrapatu behar da. Horra hor nola espainolen erruz den gaur Hegoamerikak duen zatiketa, elkartu ezina. Baina arima geratzen denean, hitza ere geratzen da bere baliapide guztiez, eta hitz horrek mirariak egin ditzake. Ezagutzen dituzu ongi García Márquez eta Lezama, Vargas Llosa eta Borges. Eta Carpentier handia. Cortázar ez, Cortázar-ek ez du haien indar berezi hori, europarrak baitira haren bihotza eta irudimena.

"Benetan aberatsa da hegoamerikarren literatura. Eta ez da artifiziala, hori ez!. Bi zibilizazioek eman diote indar hori, ez da espainiarra soila, azalean hala badirudi ere: bertako arima ageri da nonahitik".

Hegoamerikako idazleen oihartzuna gero eta ozenagoa, haien eraginaren urrezko aro distiratsu hartan bizitzea egokitu zitzaion Martin Ugalderi.

Ondo aprobetxatu zuen abagunea. Bi trazo eskematikotan emandako erretratu sakonak. Lurra eta elementu telurikoak, tragedia pertsonalen lekuko mutu. Venezuelako arnasaz hauspotutako hizkeraren indarra "el venezolanismo estaba vivo en el hondón mismo del lenguaje". Estilo gero eta pertsonalagoa, bere elipsi, erritmo-aldaketa eta foku-mugimendu etengabearekin...

Eta guztiaren gainetik (guztiaren hondo-hondoan) gertu-gertuko giza egoerak, euskaldun baten elkertasunezko begi adiskideez deskribaturik.

Hendaiako zubiaren luzea!

Bigarren Mundu Gerra hasi zenean, frantsesak beldur ziren errefuxiatuak alemanen alde irtengo ote ziren, eta itxituretan lotu zuten hainbat errefuxiatu, tartean Martin. Andoaindarrak, ordea, handik alde egitea lortu zuen trikimailu baten bidez, eta, Tolosako adiskide bat bidelagun harturik, Donibanera iritsi zen. Handik egun gutxi barru alemanak sartu ziren. Inguruko errefuxiatu gehienak Donibaneko plazan bildu, eta aukeran jarri zieten Espainiara itzultzea edo alemanen arma-fabrika batean lan egitea. Venezuelara joateko amets guztiak porrot eginik eta ama Andoainen zeukanez, Martinek etxeratzea erabaki zuen, jakinaren gainean etxeratzeak Francoren mende jartzea zekarrela.

– Zein luzea egin zitzaidan Hendaiako zubia...! –dio Martinek hartaz gogoratzen delarik. Nekez adieraz daiteke gihartsuago itzuleraren gogorra.

Behin Andoainen, inork ez zion lanik eman nahi, eta Martinek berak aitortzen duenez, ez omen ditu andoaindar garaileen begietan ikusitako gorroto eta hotz haiek ordutik inon ikusi, inoiz bihotz-barneratu:

"Fue duro todo: se negaron a darme un trabajo, mi primer trabajo, cualquiera; sin poder encontrarme con una mirada limpia por las calles, porque hasta las de los que no eran enemigos políticos de mi padre, eran también furtivas; muy pocos se atrevían a hablarme en la calle... Visitas, muy pocas. Por fin hubo alguien, el Ingeniero don Manuel Laborde, quien me proporciono un trabajo en su fábrica de brocas y herramientas..."

Herrialderat itzuliz usu begiak

Laborderenean lana lortu eta pixka batera, "armen hartzera deitu ninduen gazterik zorte etsaiak" hura obeditu beharra egokitu zitzaion Martini. 1942. urtea zen. Tetuana eraman zuten merkantzia-tren zahar batean. Ateak erabat itxi, eta bero nardagarri, astuna izan zuten hiru egunetako bidaian. Pixa eta gainerakoak ere ohol arteko zirrituetatik egin behar izaten zuten.

Hijo de exiliado rojo-separatista que viene de Francia zioen Martinen kartila militarrek.

Zigilu horren zama eraman behar izan zuen Martinek Tetuanen egin behar izan zituen hiru urteetan. Gainerakoan, Tetuan parentesi isil handi bat da Martinen memorian. Orduko oroitzapenak ezabatu nahi izan dituelako agian...

Tetuandik itzuli zenean, ama Venezuelara joatekotan zebilela ikusirik, semeak ere asmo bera hartu zuen. Ez zitzaion, ordea, erraza gertatu, agintari frankistek ez baitzioten emigratzeko baimenik ematen. Azkenean, abokatu baten laguntzarekin beharrezko baimenak lortu, eta Venezuelako bidea hartu zuen.

... Urrundu nintzen, herrialderat itzuliz usu begiak, itzuliz usu begiak...

Venezuelara heldu zirenerako, aitak Errusiatik ekarrarazia zuen Joseba, anaia gaztea.

Hamaika urte Espainiako gerra hasi, eta txori hegabanatuak habia bakarrean bildu arte! Arbola ez zen, ordea, hamaika urte lehenago harria bota zioten haritz abartsu bera...

Iltzalleak

Martin Ugaldere *Iltzalleak* da ahozko tradizioarekiko lotura zuzenetik zein kostunbrismoaren bideetatik desbideratzen eta bide propioa egiten ahalegintzen den lehendabiziko euskal ipuin-bilduma.

Sarritan errebindikatu dut *Iltzalleak* euskal ipuin modernoaren hastapen gisa. Gauza bera egin dute, nik dakidala, Inazio Mujika Iraolak, Koldo Izagirrek eta Xabier Mendiguren Elizegik ere.

Errebindikazio gero eta onartuago horrek baditu kortesiatik haratago dauden arrazoi garbiak, gurean Ugalde baitugu ipuin literarioaren *autonomia* errebindikatzen duen lehendabiziko euskal autorea:

"En el País Vasco, y también en España, hay la costumbre de creer que este género es un arte menor dedicado a los niños, algo así como lo que la acuarela de ilustración infantil es a la pintura formal".

Kostunbrismotik guztiz urrun, Martinek eta haren adiskide Jokin Intzak gerra inguruko urteetan bizi eta ikusi izan zituzten gertakari lazgarrien ispilutza egiterakoan, Ugaldere errealismoak bat egiten du galtzaileekin. *Erresistentziako ipuinak* deitzen die Ugaldek berak, *pose* neutral-estetikoen juzkuekiko kezkarik gabe.

Badakigu, beraz, zein den Ugaldere talaia (haren posizioa ez da sekula ekidistantzia aseptikoa izan, eta ez da inoiz saiatu irakurleak horrelakorik pentsa dezan). Lekukotzaren autentikotasunak du garrantzia, eta ez gertakarien deskribaketa objektiboustetete hotzak. Onak eta gaiztoak baino, irabazleak eta galtzaileak bereizten ditu Ugaldek. Edo sufrimendua banatzeko mekanismoen jabe guztiz ahaltu bihurtu direnak eta sufritzaileak. Historiak banatutakoak, beraz, eta ez juzku moralak...

Hala ere irakurleak hautaketa horri iritzi liezaiokeen manikeismoak *ironia* du ukendu, eta, Lizardiren ondoren, Ugalde dugu tresna horri, gauza bat esan arren beste guztiz desberdin bat erakusten digun baliapide maltzurari, bere benetako neurria ematen dion euskal idazlea: begirada ez da esfinge hotz hieratiko batena, asmo jakinez bideratua baino...

Ugaldere lehen ipuinotako modernitatearen beste ezaugarri bat ipuinaren *tajukera* da, erritmo biziz, elipsiez eta jauzi narratiboez osatua. Iradokizuna, zehar-esana eta

ezkutatzen dena ere kontakizunaren parte garrantzitsuak dira: idazleak hainbat elementuren *ausentzia* nabarmentzen du irakurleak lerroarteko kontakizun eta mezu intsinuatuak ere jaso ahal izan ditzan.

Oraindik inork nabarmendu ez badu ere, *barne-hizketa* etengabeak daude, oso dosi laburretan emanak, ipuinotan, eta barne-hizketa horien modernitatea, narrazioaren osagarri soil izatea traszenditu, eta narrazioaren beraren motore bilakatzetik dator:

"Thes egin ahal balu! Nondik? Eta bertan hilko balitz? Bertan nola hil?... Bada, ez zekien bada, bihotz atake batek emanda edo... ez zekien bada! Heriotza arina izango litzateke hau!...

"«Tranbia hori Andoainera zihoak», esan zuen Xabalek beretzat.

"Hor eserita doazenak lasai asko zaudek. Abertzaleak ote dira? Gehienak bai, noski... Beraiek zer ote dakite bada, polizia tartean goazenok nortzu garen!... Lapurrak edo!...

"Euskotar denek elkar egingo balute, polizia horiek eta gainerakoak ere aise menderatuko lituzkete bada, e?...

"Hor zetorren tranbia...

"Eta tranbia aurretik pasatzerakoan beste aldera salto egin eta ihes ahal baneza!... Eta tiro batekin hiltzen banaute?... Eta ostikadaka eta kulata tankadaka hasi eta haiek hitz egiten arazten badidate?...

"Lino eta Anjel eta guardia zibilak eta poliziak egurra bezala geratu ziren Xabale tranbia azpian ikusi zutenean".

Iltzalleak ipuin-liburuko *hizkera* nabarmenduko nuke azkenik: Zuzena da. Gihartsua. Kontakizunek berek duten giro urduria jaso nahirik-edo, halako urduritasunezko hizkera bat osatzen du Ugaldek: oso perpausa laburrak, kopulatiboak, puntu suspentsiboak, airean utzitako esaldiak, harridurak, interpelazio zuzenak...

Irakurle baten hastapenak

Haurtzaroko irakurketen artean, Salgariren liburuak etortzen zaizkio burura. Eta bizitzan zehar izan dituen eraginei buruz, berriz, irakurritako guztien nolabaiteko oihartzuna onartzen du. Batzuk aitortzen dira, beste batzuk ez, eta eragin horietako asko eta asko ahanzturak lapurtzen ditu betirako idazlearen oroitzapenen ganbaratik, nahiz eragin horiek guztiz bizirik iraun idazlearen obran. Bestalde, idazle baten eraginei buruzko iritzia ez dago soilik irakurritakoari lotua, ikusten dugun, entzuten dugun eta sentitzen dugun guztiak ere halako eragin-sare bat osatzen baitu.

Haurtzaroko irakurketen artean Salgari zuen bezala, Victor Hugo du nerabegaroko idazlerik maiteenetakoa, eta askotan aipatu du idazle frantsesaren *Les misérables* nobelak gaztetan eragin zion zirrara. Euskal Herriko orduko literaturak, berriz, ez zuen bere idazle nahia gogobetetzen. Ahul ikusten zuen gure literatura, eta ez zuen hemengorik gehiegi irakurri: "Euskaraz egindako lanek ez zuten nire idazle-nahia asetzen". Koldo Izagirrek beste modu batean adierazten du egoera bera: "Zorionez, Ugaldek ez zeukan euskal literaturan eredu hartzeko moduko maisurik, eta izan balu ere zaila zukeen haren berri izatea".

Filosofia ere asko irakurri omen zuen, eta, bitxikeria modura, Garmar-en *Sugerencias* asko gustatu zitzaiola aitortzen du (handik urte batzuetara Garmar hori faxista ikaragarri bat izan zela jakin zuen: garai norarik gabe haien kontua izan, nonbait, filosofo faxisten gailentze hori!).

Behin Venezuelan, bere ahaidetasun literarioak fintzen hasi zen:

"Comencé a leer en Venezuela cuentos de Gallegos, Pocaterra, Meneses, Díaz Sánchez, Uslar Pietri, Alejo Carpentier (...). Todos ellos han sido mis maestros. Comencé a escribir encandilado por esta sorpresa, y me dejé llevar, claro es, por estas manos y también por las corrientes de la literatura venezolana en que estaba el loco grande que fue Horacio Quiroga, el Borges prodigioso, además de algunos europeos que descubrí en América: un Chejov, un Daudet y un Maupassant, sobre todo éste, y los norteamericanos Faulkner y O. Henry, tan diferentes, y Edgard Allan Poe, y el más reciente entonces, Salinger".

Ipuinak zituen, bada, gogoko. Bi zirriborro azkar eta giroketa zehatz batez iraurarazten diren *flash* dirdaitsuak. Edgar Allan Poek erreibindikaturiko gertakizunen eta efektuen kontzentrazioak *tempus* berezi bat eskatzen du, eta kontalari guztiak ez daude *tempus* horretarako jantziak, ipuinak, nobela batek ez bezala baina poema baten antzera, bat-bateko eztanda baten efektu anplifikatuek limurtu behar baitu irakurlea. Denboraren ekonomia eskatzen du ipuinak, *continuum* baten zati dramatiko jakin batean erreparatzea, historia luze bat laburbiltzen duen une esanguratsuen instantanea batean harrapatuko bagenu bezala. Erabili gabeko elementu baztertuek zein iradokiek ere garrantzi bete dute ipuingintzan, *in absentia* horrek ere ipuina *osatzen* laguntzen baitu.

Itzulera baten historia

Itzulera baten historia nobelako neska koskor protagonistak zera dio kontakizunaren hasiera samarrean:

"Urteak ziren Venezuelan bizi ginela, baina beti egun batetik bestera itzultzeko asmoak eragindako probisionaltasun honetan bizi ginen. Erbesteratu gehienen antzera, nik uste. Ez ginen inoiz inongo sentitzen... beno, bai, jaioterrian, beste munduan geratu zen jaioterriko ezinbestean! Geure familiako eta herriko oroitzapenak dagoeneko horitzen hasi ziren argazkietan geratu ziren..."

Martin Ugaldere ere iritsi zitzaion, halako batean, horitzen hasitako argazki haietara itzultzeko tenorea. Euskal Herritik alde egitea erabakia zaila gertatu baldin bazitzaion, ez zen samurragoa itzultzea, Venezuelako erbeste luzeko gero eta urte oparagoen garaian (literatur arrakasta, begiramen profesionala, ondasun ekonomiko ziurtatua...) egin baitzituen honazko maletak:

"Hubo enfrentamientos de responsabilidad en mis adentros.

"Gracias al apoyo de mi mujer fuimos capaces de conciliar el amor y el deber hacia Venezuela, la nueva Patria, y el que nos exigía la vieja en trance político y cultural muy difícil".

Kazetari baten ametsa: Euskaldun Egunkaria

Soldaduskatik itzuli zenean eta Venezuelara joan aurretik, irakurtzeari eta idazteari ekin zion Ugaldek. Kazetaritza gustatzen, eta lantxo bat lortu zuen, Andoaingo kirol-kronista moduan, Donostiako *El Diario Vasco* egunkarian. Giro ito hartan, galerazita zeukan euskal abizenak-eta euskal grafiaz ematea bera ere. Ez zioten futbola beste gairik uzten, ez zuen beste inolako aukerarik.

Venezuelan ezagutu zuen Ugaldek idazteko askatasuna, irudimenaren hegakada arina: "Nahi nituenak esateko bidea libre zegoen tajuz eta interesgarri zen moduan, Salgariren antzeko esatera saiatzen banintzen. Askatasuna, edozein hizkuntzatan, ederra dela sumatu nuen!".

Esperientzia handia lortu zuen Venezuelen kazetari moduan: *Elite*, *Nosotros* eta *El Farol* astekarietako zuzendari, Estatu Batuetarako beka bat eman zioten Venezuelako bere lantegian, eta kazetaritzako *masterra* egin zuen Chicagoko North-western unibertsitatean. *El Nacional* egunkari entzutetsuko kazetari ere izan zen (bi aldiz irabazi zuen izen bereko erreportaia-saria). Urte haietako lan interesgarri askoren bilketa da *Cuando los peces mueren de sed* erreportaia-bilduma. Venezuelako hainbat lurraldetan ezagututako giza egoerak, "unos mensajes de interés humano", eskaintzen dizkigu Martin Ugaldek, errealitate berrira jakinminez, errespetuz eta maitasunez hurbildurik. Erreportaiak, bada, baina sakontasun eta lustre literario ederrez josiak (Martinen ustez, kazetaritza ez baita berri ematearen ofizio soila: albisteak hitzaren bidez ematen direnez, kazetariak hitza du bere tresna, bere mailu menderakaitza). Ugaldek agertzen dizkigun pertsonaiek, lurrek eta gertakizunek anekdota soila traszenditzen dute, eta irakurleari ahaztu ere egiten zaio erreportaia bat irakurtzen ari denik:

"Las Hermanas Misioneras de María Inmaculada y Santa Catalina de Siena se despertaban entre sus cuatro paredes de cemento recién fraguado y decían:

"– ¡Dios mío, qué horas de dar el agua!

"Y en la quebrada del Carmen, que es donde atienden un centro escolar y asistencial de «Fe y Alegría» del Barrio Unión, en Petare, y por los caminitos de cabra que trepan sobre el lomo de los cerros cargados de casuchas, comenzaba a transitar una bulla sorda, de mercado, que duraba hasta las dos o las tres de la madrugada; hasta que se consumía el chorrito de agua.

"Después, comenzaban a ladrar los perros".

Erreportaia baten hasierakoak dira hitz horiek ("Medio Caracas vive en los cerros"). Tonuari-eta begiraturik, ipuin baten hastapenekoak ere izan zitezkeen, ordea. Rulforena, esaterako. Ipuingintza eta kazetaritza konparatzerakoan, ipuinak baino arinago eta libreago pentsatutako lantzat dauzka Ugaldek artikulua, iraunkortasunaren ardurak ez baitu kazetaria idazle bat bezala atximurtzen. Hortik aurrera, idazlearen erabakiaren neurrikoak izan daitezke parekotasunak eta desberdintasunak. Martin Ugaldere erabakiari dagokionez, garai hartako lanek konta-kazetaritzaren eta literaturaren arteko joan-etorri horixe dute ardatz: erreportaia literaturtzen du, eta literaturak, berriz, erreportaiaren iturri beretatik edaten du... Hiru ipuin-bilduma eder dauzkagu horren lekuko: *Un real de sueño sobre un andamio*, *La semilla vieja* eta *Las grandes manos de la niebla*.

Martin Ugaldere lan horiek gero eta oihartzun handiagoa zuten Venezuelako idazle, kazetari zein irakurleengan. Ez zituen, ordea, euskaraz idazteko zeuzkan egokiera urriak baztertu:

"Erdaraz idatziaz jateko irabazi, eta Eusko-Etxean euskara landuaz hasi nintzen nire elebitasuna pixka bat orekatzen".

Oreka-nahi horren fruituak dira, *Iltzalleak* (konta-kazetaritzako anekdota transzenditurik), *Umeentzako kontuak* (Erbesteko guraso euskaldunen seme-alaben egoera linguistikoaren orekari laguntzeko idatziriko eta egoturiko ipuin tradizionalak), *Ama gaxo dago* (Euskararen kultur-baliagarritasunen aldeko antzerkia), *Gurpegin aspaldi gertatua...*

EA]ren *Eusko Gaztedi* eta *Euzkadi* barne-aldizkarietako zuzendaria ere izan zen, andoaindarra ez baita inoiz konpromezu politikoari bizkarra erakutsi ohi dioten gizon horietakoa.

Aukera izan zuenean, ordea, hogeita bi urteko lanez lorturiko erosotasuna eta fama atzean utzi, eta itzultzea erabaki zuen. Zekarren *curriculumarekin*, aski zuen *ameto* eman eta diskrezio pitin bat gordetzea hemengo zein Estatuko prentsa eta argitaletxeetako ate astun asko aise zabaltzeko. Bide aldapatsuagoa hautatu zuen, ordea, Martin Ugaldek. *Mantal urdina* ipuin bildumaren hasierako ohar batek Martin Ugaldere orduko publizista-ibileren berri ematen digu:

"Ez dut azken urte hauetan euskaraz idatzitako libururik argitaratu. Ez nahi izan ez dudalako, erdarazko eskabide batzuren mende egon naizelako baizik, eta hauek ere abertzale baten ikuspuntutik aspaldi egiteko zeudelako. Bestalde, eta dena esan beharra dago aitortzetan, idazle bezala nire lanetik bizi naizenez gero, euskarazkoen eskabiderik, enkargurik, ez dut jaso".

Eta *Egin* egunkariak bere irakurleen artean banatutako "Síntesis de la historia del País Vasco" liburu entzutetsuaren edizioko hitzaurrean:

"Al llegar de regreso al país con la promesa formal de no meterme en líos, tuve que buscar caminos editoriales fuera de Euskadi y maneras de hablar de los problemas culturales y políticos del país, mediante el subterfugio de divulgar con autoridad suficiente, mediante entrevistas a especialistas, los elementos básicos de la nacionalidad vasca, de la que el pueblo no tenía noción científica, sino apenas la intuición elemental de una justicia prohibida".

Subterfugio horren ondorio dira *Hablando con los vascos*, *Síntesis de la historia del País Vasco*, edo hainbat abertzalaren biografiak: Sabino Arana, Jesus Mari Leizaola, Aitzol, Lezo Urreiztieta...

Idazle-lanetik bizi bazen ere, ez zen, haatik, Martin Ugaldere euskal erantzunkizuna ahitu, andoaindarrak zerikusituzena izan baitu orduko eta gaurko euskal prentsaren hainbat ahaleginetan: *Zeruko Argian* kolaboratzaile eta *Deiako* euskara-arduradun, garai zail baina emankor haien lekuko interesgarria da orduko hainbat artikuluek osaturiko *Batasun eta zatiketen artean* bilduma: euskaldunon batasuna goritu nahiaren kezka bera ageri da Martinen sentimendu, bizikizun eta pentsamenduen ingudean oso urte desberdinetan landutako artikulua gehien muinean.

Egunkaria kalera irten zenetik bertako Administrazio Kontseiluko Zuzendari, aukera guztiak baliatzen ditu egitasmo horretan ameskide izan zituen Joxemi Zumalabe

eta Joseba Jakaren lana azpimarratzeko. Halaxe egin zuen oraintsu, *Egunkariaren* 2000. aleari eskaini zion artikuluan.

Baina testu labur hartan bada, bi adiskideen oroitzapenaz landa, besterik. Horra parrafo esanguratsu bat Ugaldek euskal kulturaz orohar eta egunkari baten beharraz konkretuki pentsatzen duenaz:

"Zazpi urtez egunero Euskal Herri osoan gertatutakoa jaso, idatzi, goizeko ia oilarraren ordurako bi mila egunez Andoaingo idazlaritzan moldatu, Hernanin inprimatu eta euskal mundura zabaltzeko egin behar diren keinu eta bidaia guztiak egin ditu *Egunkariako* ekipoak, hutsik egin gabe, publizitate gutxiko gasolinarekin gainera, gainerantzekoa bihotzak eragiten baitu. Baina bihotzak ezin du dena ahal. Hizkuntza bide den guztiak du aje bera. Gizartean larruaren kolorea bezala heredatuko bagenu hizkuntza, jaio ahala hitza seguratu genuke euskaldunok, eta irakurtzen ikastea nahikoa litzateke irakurle bat irabazteko. Baina mundua alderantzizko ahalmenarekin eginga dago, dagoenez gero. Euskaldun gehienek euskalduntasun falta, hobeto esan, erdalduntasuna, izango dugu gure gaurko munduan arazo kultural nagusia. Gure administrazio autonomoak hau ulertzen ez duen bitartean, gure ahaleginak neketan bizi beharko du. Honek esan nahi du aurrerabidean pausoak ematen joan beharrean, lokaztuta utzi gaituzten sentipenarekin ibiliko garela".

Lekuan lekuko

Begira dezagun Koldo Izagirrearen begiez: "Lekuan lekuko, Ugalde idazle elabakarra da. Bere taldearekiko literatura hari bakarrez lotu ohi du, kutunen eta sakonen zaizkion kodeak erabiliz: venezuelatarrentzat hain berea duten gaztelania kasikan krioiloz, euskaldunentzat euskaraz. Inoiz teorikoki planteatu izan dugunaren froga ematen digu Ugaldek: garrantzizkoena ez dela zein hizkuntza erabiltzen duen artista batek, baizik eta nori zuzentzen zaion, zer talderi ari zaion, halako hizkuntzan. Alegia, zein komunitatetan kokatzen den sortzailea, eta zer nolako bortxa egiten dion bere gizarteari aukeratu duen hizkuntzak.

"Esan genezake, zentzu honetan, hots, *erdara* hitzaren zentzurik zehatzenean, Martin Ugaldek ez duela erdaraz idazten. Bi hizkuntza erabili ditu komunikazio artistikorako, baina ez nahasian edo gaiaren arabera hartuak. Aukera zehatza egin izan du beti gure idazleak bere etorria ubideratzerakoan, Marakaiboko golkoari gaztelania ez europar bat emanez. Bizkaikoari euskara ahaleginez gorde eta landu bat ixuriz".

1969an Euskal Herrira itzuli, eta Venezuelako hizkera jariotsuaz kontaktzen dituen hemengo bi istorio, *El mar es una orilla muy larga* ipuina eta *Las Brujas de Sorjin* nobela ematen ditu Izagirrek bi kode desberdin horien eremu autonomoak (giza errealitatea nongo, hizkuntza halako) errespetatu ez dituzten testutzat (Salbuespen erlatiboak, hala ere, eta berriro ere Martin Ugaldere beraren erabakia ikusten da horretan: *El mar es una orilla muy larga* ipuina *Itsasoa ur-bazter luzea da* bihurtu zuen Dionisio Amundarainek. Izan zen *Las brujas de Sorjin* euskaratzeko asmorik ere).

Eta Koldo Izagirrek bi kodeei buruzkoa laburbiltzen du:

"Bi idazle batean beraz. Ez bata bestearen morroi. Ez elkarren itzultzaile. Ez bekaizti. Estilo eta gai desberdinak darabiltzatela biek. Esku bana hizkuntzako. Idazle bana mundu bitan, autonomo eta zehatz".

Izagirrenerari ezer eranstekotan, *idazle bana mundu bitan* horretako bi idazleen eta bi idazle horiek irudikatutako bi munduen argazkietako antzak eta desberdintasunak lirateke aztergai. Lana nekeza da (eta irristagarria), konparazioa baitu oinarri. Jario literarioari erreparaturik, zilegi litzaidake esatea Venezuelako pertsonaien galeria, hango lurraldeari darion bero sapa, orduko ipuinen indar iradokitzailea *belduagoak* direla euskaraz emandakoak baino. Bego esana. Baina ez da zuzena (eta bada gaiztoa ere): erkaketa horretan bi errealitate parekotzat jotzen dira Hego Amerikako espaineraren tradizio literarioa (nortasun propioaren sokari tiraka literatura espainiarraren sokatira etengabe) eta euskalduna. Martin Ugaldek hona itzulitakoan aurkitu zuen euskara literarioaren baliagarritasuna ez zen Venezuelako bera, eta ez zen hango idazleen parekoa idazleok ematen genuen (eta dugun) maila, eta ezta gure gurdi honi tiratzeko orduan ezinbesteko garrantzia duten irakurleen sintonia ere. Hango pertsonaien galeria, telurismoa eta iradokizuna *belduagoak* badira, tradizio handi baten eraginez da, eta ez Martin Ugaldere borondate soilez. Eta andoaindarraren euskal sena literarioari erreparatzen *badiogu, ad intra* jokatu behar dugu irizpideetan, eta hark euskal literaturari egin dion ekarria aztertu: idazle-bokazioaren gardentasuna, ipuinen autonomia, pertsonaien galeria, narrazioaren ikuspuntua, eta hori guztia ahularenaganako begirunez emana (sufritzen duen gizakiarengandik beti hain hurbil).

Manuxel handi batzuk balira bezala

"Txori-sail bat igaro zen txioka hegoaldera.

"Beldurgarria da kanposantu bat egun txintan!

"Dena jaiotzera doan bat-batean hilobia besterik aldamenean ez ikusteak halako nahigabe izugarri bat ematen du.

"Halako batean, gudari talde, txapelgorri, txapelbeltz, alkandora urdin, militar, meztatik aterata baletoz bezala, hizketan.

"Zigarroak piztu, eta panteoi baten ondoan ordu erdi bat gutxienez egon ziren.

"Egun hori-gorria sortaldetik igotzen hasi zen.

"Eta halako batean, kamioi bat. Beste militar eta alkandora urdin mordo bat jaitsi zen bertatik, eta agindu hots gogor batzuk entzun genituen.

"Gero, amets bat balitz bezala:

"Kapilatxoaren horma kontra gizonak (zortzi ziren) jarri, eta atzeratsuago, baina bertan, haserre gabe zeuden beste hamar bat gizonak:

"– Pan-Pan!...

"Gizonak, mamuxel handi batzuk balira bezala, zapla!

"Alde batekoak erori beharrean, bestekoak erori izan baziren, berdin irudituko zitzaigun guri.

"Nor zen hango epaile?

"Nor eraile?

"Fusilak zituztenek al zuten arrazoi?"

"Eta Jaungoikoa, non ote zen?"

"Han inguruan ziren txori guztiak utzi, eta norabait ihesi joan ziren txio-txioka".

(*Gizerailtza* ipuinetik hautatua)

Muga

Gora-behera bitxitzat hartuko du askok; hainbatek ez dio, beharbada, inolako garrantzirik emango, baina muga ikusten da Martin Ugaldereen etxeko leihotik.

Bidasoaz beste egitea ez da Ugaldereentzat erbestea, Unamunoren irudi famatuak (Hendaiatik *Espainiari* begira) besterik iradoki badezake ere: Bidasoa ibaiaren bokaleak amatasunez besarkatzen ditu bi ertzak bere altzo oparoan, eta besarkada horrek biziberritzen du egunero Ugaldereen itxaropena.

Nobelagile

Gerra Zibilarekin zerikusi zuzena duten bi gai hautatu ditu Martin Ugaldek bere bi nobeletarako: sator modura bizi izan diren gerra ondorengo ezkutatuena (*Las brujas de Sorjin*) eta erbestealdi luze baten ondorengo itzulera (*Itzulera baten historia*). Teknikari dagokionez, ikuspuntuaren etengabeko joan-etorria azpimarratuko nuke gaztelaniazkoan, egunerokotasunaren hari narratzailea bigarreanean (ipuinetan ederki landutako teknikak biak). Gaiari dagokionez, Ugaldereen nobeletako erbesterratu horien kontakizunek Martin Ugaldek hogeita bi urte luzez gordetako itxaropen bera dute bizigai:

"Yo, al volver, no quería vivir del pasado, sino para preparar el futuro".

Rikardo Arregi

Euskal Herrira itzuli zenean, Rikardo Arregi izan zen agurtu ahal izan zuen lehendabiziko pertsonetako bat. Aitzin-topaketa adierazgarria, Ugalde bera antzematen hasita zegoena pertsonifikatzen baitzuen Rikardo Arregik: euskalgintzaren panorama ez zen jada Ugaldek alde egiterakoan utzi zuen bezalako; euskal kulturari ezagutu zion iragan mitifikatuarekiko jarrera ere gaindituta zegoen; idazle gazteak nagusi ziren literaturgintzaren eremuan... Eta hala ere, *euskalzaleen jainkoa* hil beharra zegoen.

Sariak

Un real de sueño sobre un andamio: Caracaseko *El Nacional* egunkariaren Narrazio Laburren Saria.

Las manos grandes de la niebla: Madrideko Premio Sesamo saria.

El mar es una orilla muy larga: Madrideko Cafe Gijon sarian finalista.

Erregeetako izpiritu beltzarana: Arabako Ignacio Aldecoa saria.

Mugarri galduen itsumundua: Irun Hiriko ipuin saria.

Itzulera baten historia: Eusko Jaurlaritzaren Jon Mirande Nobela Saria.

Pedrotxo. Euskaltzaindiaren Txomin Agirre Nobela Saria.

Sari asko eta garrantzitsuak izanagatik ere, Martin Ugaldek aspaldiko bat du, ordea, gogoangarriena: Caracaseko *Eusko Etxea* berriaren inaugurazioan Jose Antonio Agirrerren eskutik jaso zuen urrezko domina *Gizerailtza* ipuinarengatik.

Simon Bolivar

Askatasun pertsonalaren eta herrien askatasun-eskubideen aldeko eredutzat dauka Ugaldek Simon Bolivar. Sarritan irteten dira hari buruzko aipuak Martinen ahotik eta lumatik. Hari eskainiak ditu artikulu bat baino gehiago. Simon Bolivar du ardatz talaia bitxi bezain interesgarri batetik (askatzailea bizi izandako etxeen perspektibatik) tajututako *Bajo estos techos* saioak ere.

Estimutan ditu, bada, *libertadoreaten* maila politiko eta militarra. Estimutan du, baita ere, haren sendotasun kulturala. Horren adibidetzat gera bedi Ugaldek berak *Bajo estos techos* saioan kontatzen duen Simon Bolivarren anekdota bat. Joaquin Mier izeneko burkide baten etxean ostatu harturik, Bolivarrek etxeko liburuez galdetu omen zion. Mier jauna desenkusatu egin omen zitzaion, bere liburutegi umilaren lotsaz nonbait. Bolivarrek, apaletatik bi liburu harturik, liburutegiari buruzko oneritzia agertu omen zion Mier jaunari:

– Cómo! Aquí tiene usted la historia de la humanidad: aquí está *Gil Blas*, el hombre tal cual es; aquí tiene usted al *Quijote*, el hombre como debiera ser.

Telurismoa

Martinen Venezuelari buruzko ikuspegia, han girotutako ipuin eta idatzietan agertzen dena, guztiz telurikoa da, lurrari itsatsia dago, eta Martinen ipuinetako pertsonaiei ere telurismoa darie giza atal guztietatik.

"El hombre se paró.

"Al borde del camino, quieto, resignado, parecía una planta fija en la tierra. O un pelele. Se quitó despacio su sombrero de alas caídas.

"– ¿Cojo pa'las Minas de Pao o pa'Sabaneta del medio? –se preguntó.

"Estaba de cara a los dos caminos. A sus pies yacía un saco agujereado y flaco, como desmoronado, pegado al polvo de la carretera. Así era también su ropa, o su desnudez. Los ojos grandes de alucinado abarcaron como una síntesis digerida todo el significado de esta trilogía simbólica del saco, el camino y sus plantas miserables de hombre pegado a su polvo. Después se volteo y se puso a escuchar un lejano ruido de motor".

(*El hombre se calló y dijo...* ipuinetik)

Unamuno

Ama gaxo dago antzerki-lanak (Caracas, 1964) euskara du gai nagusi. Ugaldek ama gaxo baten moduan irudikatzen du euskara, eta liburuxka horretan garbi ageri da handik bi urtera, *Unamuno y el vascuence* izeneko saioan, Unamunoren aurka garatuko duen *leitmotiv* nagusietako bat: nire hizkuntza (nire ama) gaixo egon daiteke, historia eta lustre handirik gabea ere izan daiteke, arazoak ere izan ditzake mundu modernora egokitzeko, baina arrazoi horiek aski al dira hizkuntza (ama) baztertu, baltsamatu eta hilobiratzeko, Unamunok euskararekin egin dezagula eskatzen digun bezala?

Salbatore Mitxelenak *Unamuno eta Abendats* saioa idatzi eta handik hamar urte doi, Martin Ugaldek *Unamuno y el vascuence* idatzi zuen. Bi obren arteko paralelismoak handiak badira ere, Martin Ugalderenak, Mitxelenarenak ez bezala, euskararen auzia du ardatz eta gai bakar. Distantzia geografikoa eta harreman kulturalak oro galerazten zituen frankismo garaiko giro politikoa kontutan harturik, harrigarriak dira Ugaldek dituen iturri dokumentalak, hango eta hemengo material asko eta asko erabiltzen baitu bere lanean.

Liburuaren hasiera-hasieratik harritzen gaituen elementu bat liburuaren beraren definizioa da: *Contra-ensayo* (Ugalderen ohiko jarrera izan da non dagoen eta zein asmo dituen abisatze hori). Guillermo de Torreren hitz batzuk baliatzen ditu bere saioaren tonu polemikazalea zurrizko: "...para comprender a Unamuno no hay que acercarse a él con actitud incondicional, antes bien, con talante polémico, crítico, semejante al que el mismo adoptaba frente a los demás".

Gaur ere aktualitaterik galdu ez duen Unamunoren kontrako erronka borondateak batekin amaitzen du Martin Ugaldek bere saioa:

"Los vascos de nuestra generación estamos dispuestos a demostrar que la lengua vasca, además de tener gramática y ser capaz de crear literatura, es tan apta para su desarrollo como cualquier otra.

"Y este es el reto que aceptamos hoy a don Miguel".

Venezuela

Venezuelari buruzko Martinen lehendabiziko oroitzapenek txokolate-usaina dute iturri, Andoainen bizi zela *Nelia* markako txokolate-tabletetan zetozen kromoetako batean ikusi baitzituen lehendabizikoz Venezuela izena, Venezuelako itsasertzearen lerroa, Venezuelako ezaugarri nagusiak... Gero etorriko ziren eskolako hormetan zintzilikatutako mapak eta geografiako ikasgaiak.

Oroitzapen xume horiek ez zuten Martinen memorian arrasto berezirik urratzeko motibo handirik. Ez da, ordea, sekula jakiten: bizitzak, ustekabeko norabideren bat harturik, inork aurreikusi ezin zezakeen etekina eman lezake. Ugalderen kasuan, gora-behera zalantzarik gabea da Venezuelan aurkitu zuela Euskal Herrian inolaz ere arnastu ezin zuen sena artistikoa, hitzaren literatur zentzua.

Euskaldunok baino ostatu atsegina eta erosoagoa eskaintzen omen diote venezuelarrek irudimenari. Europak, Ugalderen ustez, mundu eginagoa dauka, baina

hegoamerikarren gizarteak ore homogeen bat osatu gabe daukanez, ametsak gordeleku handi goa omen dute hangoen eguneroko bizitzan. Eroa pen malguko denbora behaketarako:

"No hay relojes para medir el tiempo que componer, porque ¿quién gana al sol en eso?".

Literaturarena ez da, beraz, begirada soil errutinatsua, ikusteko molde berezi bat baizik, eta molde hori bereganatzen ikasi zuen Ugaldek Venezuelan. Begi bereziak, paisaia jakin batean hazi eta edertutako hizkeraz paisaia horren berri emateko:

"Médanos de arena caliente, con su eterna brisa peinando cujies y acariciando espinas de cactus y otras matas que nacen y mueren sin apenas conseguir despegarse de la arena".

Belarri bereziak, bertakoek hazi eta edertutako hizkeraz bertakoen berri emateko:

"Visto desde arriba, no hay hombre grande. Las carreteras son ríos movibles de lata al sol. Quien ha forjado esa lata y la ha puesto a brillar es el hombre, ese puntico que corre en zig-zag sorteando los obstáculos que ha creado él mismo. Las rayas rectas que rompen la ciudad en pedazos las ha trazado el punto cuando se ha puesto a mover a una velocidad nueva.

"Pero hay caminos rectos que no conducen a ninguna parte".

Eta bihotz berezia, bertakoen hizkerarekin bertakoen sufrimendua deskribatzeko:

"Los tres hombres percibieron la sacudida del mundo común de su andamio y midieron con ojos largos de miedo el camino sin huellas por donde se fue Camilo hacía un mes".

Ugalderen begiek hango argia ikusten eta hango jendea ulertzen ikasi zuten. Horren lekukotzat hartu behar dugu Ugalderi buruz Caracas-eko *El Nacional* egunkariko Guillermo Meneses kazetariak idatzitakoa (seguru asko Ugalderi sekula bota dioten lorerik ederrena):

"Sus relatos me parecieron excelentes. Es curioso como se venezolaniza usted, y como, al mismo tiempo, guarda su fondo vasco".

Venezuelatik itzulita gero ere, herri harenganako maitasuna gordetzen du Ugaldek. Eta maitasun horrek maitearen etorkizuna du kezka, Ugalderen ustetan Venezuelak ez baitu hain urte gutxitan jasotako aurrerapen tekniko eta kulturalak hausnartzeko betarik izan.

Eskrupulorik gabeko klase espekulatzailerik eta ustelduaren izurria erantsi behar omen zaio garapen lasterregi batek eragindako bertigoari.

"Talento sin probidad es un azote", Bolivar zaharrak aspaldi sententziatu zuen bezala.

Zahartzaroa

Martin Ugaldek batasun tematiko baten hariaz josiriko ipuin-liburuak maite ditu. Gerra garaiko oroitzapenak batean, inmigrazioa bestean, telurismoa harako hartan...

Zahartzaroa gogoan zuela idatzitakoak dira, berriz, *Mantal urdina* bildumako ipuinak. Caracasen zeuden Martinen gurasoak. Bertara joan, gaizki zeudela ikusi, eta

berarekin ekarri zituen. Egokiera ezin hobea izan zuen bere gurasoen zahardadea ikusirik berea prestatzeko:

"...Ba ote daki adinak hainbeste makurtu duen pertsonak zaharduratik zaharkeriara dagoen aldea bereizten? Noiz den zaharkizunaren aberastasuna, ardoak hartzen duenaren gisakoa, eta ardoa, edo pertsona hori, noiz den zaharmintzerako bidean abiatua?" (*Mantal urdina*)

Zubigintza

Martin Ugaldere behin baino gehiagotan egokitu zaio bitartekari-lana egitea, beti ere euskaldunon arteko gatazkak arintzeko ahaleaginean: "Alderdikeriaitsuak uxatzen, lan polita dugu geure aurrean!". *Ekin* gazte-taldeak, EAJ utzirik, bere bidea hartu zuenean. Edo arestiko glosetan ikusiak ditugun Euskara Batuari buruzko eztabaidan; eta *Egunkariako* sorrera-garaietako bide-gurutzean...

Zubigintzaren aldeko hitzak entzun izan zaizkio beti Martin Ugaldere, eta andoaindarrak zubigintzan erre izan ditu bere nekeak, euskaldunen sakabanaketaren kezkak bizi-mindu izan baitu. Bere tratua samurra irizpideen trinkotasunarekin uztartzen dakien izakera emankorrak izango du horrekin zer-ikusirik:

"Ez dakit urte faltak edo urte soberak honetan zer ikusirik baduen. Dena dela, horregatik ez diogu guretako bakoitzak uste duenari hil arte eutsi behar. Besteekaz gauzak ikusi, aztertu eta erabakitzen ikasi behar dugu, eta erabaki horiek hartu eta gero amor ematen ere bai".